INGLIZ VA O‘ZBEK OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI SARLAVHALARIDA EMOTSIONAL-EKSPRESSIV BAHOLASHNING QIYOSIY TAHLILI

Tulanboyeva Dilorom
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi magistri
Ilmiy rahbar: **Madiyeva Madina**

Annotatsiya. Mazkur tezisda ingliz va o‘zbek ommaviy axborot vositalari sarlavhalarida emotsional-ekspressiv baholashning lingvistik xususiyatlari qiyosiy aspektda tadqiq etiladi. Tadqiqotning nazariy asosini J. R. Martin va P. R. R. White tomonidan ishlab chiqilgan Appraisal nazariyasi hamda M. Bednarekning media diskursida baholashga bag‘ishlangan ilmiy qarashlari tashkil etadi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz tilidagi *The Guardian* hamda o‘zbek tilidagi *Kun.uz* va *Daryo.uz* nashrlarida chop etilgan sarlavhalarning tanlangan namunalari olingan. Qiyosiy-semantik, pragmatik va kontekstual tahlil orqali baholovchi birliklarning axborot mazmuniga qo‘shimcha munosabat bildirish, voqealar ahamiyatini kuchaytirish hamda o‘quvchi talqinini yo‘naltirish imkoniyatlari o‘rganiladi. Tahlil ingliz va o‘zbek sarlavhalarida salbiy va ijobiy baholash, emotsional ta’sirchanlik hamda muallif yoki axborot manbasiga tegishli munosabatni ifodalashning o‘xshash mexanizmlari mavjudligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, baholash vositalarining semantik mazmuni va ularning kontekstda qo‘llanishi o‘rtasidagi tafovutlarga e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: media diskurs, sarlavha, emotsional-ekspressivlik, baholash kategoriyasi, Appraisal nazariyasi, affekt, hukm, qadrlash, pragmatika, qiyosiy tilshunoslik.

KIRISH

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya muhitida ommaviy axborot vositalari sarlavhalari xabar mazmunini qisqa shaklda ifodalash bilan birga, o‘quvchining voqeaga bo‘lgan dastlabki munosabatini shakllantirishda ham muhim kommunikativ vazifani bajaradi. Ayniqsa, internet jurnalistikasida sarlavha matnning dastlabki qabul qilinadigan qismi sifatida axborotning dolzarbligi, ijtimoiy ahamiyati va emotsional mazmunini namoyon etadi. Bunday holatda til birliklari faqat voqelikni nomlash bilan cheklanmay, unga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabatni ham ifodalashi mumkin.

Baholash kategoriyasi tilshunoslikda so‘zlovchi yoki yozuvchining muayyan shaxs, hodisa, predmet va jarayonga munosabatini ifodalovchi semantik-pragmatik hodisa sifatida o‘rganiladi. J. R. Martin va P. R. R. White tomonidan 2005-yilda nashr etilgan *The Language of Evaluation: Appraisal in English* asarida baholashning tizimli funksional yondashuvga asoslangan nazariy modeli ishlab chiqilgan. Mazkur modelga ko‘ra, Appraisal tizimi uch asosiy

yo‘nalishni qamrab oladi: Attitude — munosabat, Engagement — dialogik pozitsiyalanish va Graduation — baholash darajasini kuchaytirish yoki pasaytirish [1].

Attitude tizimida affect (hissiy munosabat), judgement (inson xatti-harakatini baholash) va appreciation (narsa, hodisa yoki jarayonning qadri va sifatini baholash) farqlanadi. Ushbu tasnif emotsional mazmunni ifodalovchi birliklar bilan ijtimoiy, axloqiy yoki estetik baholash vositalarini bir-biridan ajratish imkonini beradi. Jumladan, qo‘rquv, quvonch va xavotirni bevosita ifodalovchi birliklar affektga tegishli bo‘lsa, shaxsning mas’uliyatli yoki nomaqbul xatti-harakatini baholash hukm kategoriyasi bilan bog‘liq. Voqea ahamiyati, natija yoki hodisa xususiyatini baholash esa ko‘pincha qadrlash kategoriyasi orqali namoyon bo‘ladi.

M. Bednarekning *Evaluation in Media Discourse: Analysis of a Newspaper Corpus* (2006) monografiyasida gazeta diskursidagi baholash vositalari korpusga asoslangan yondashuv orqali o‘rganilgan. Muallifning tadqiqoti baholash ma’nosi turli leksik va diskursiv vositalar yordamida ifodalanishini, shuningdek, jurnalistik matnlarni tahlil qilishda baholovchi birliklarning vazifasini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi [2].

Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz va o‘zbek ommaviy axborot vositalari sarlavhalarida emotsional-ekspressiv baholash vositalarining semantik-pragmatik vazifalarini aniqlash, ularning umumiy va farqli jihatlarini real misollar asosida qiyoslashdan iborat.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI

Tadqiqotda qiyosiy-lingvistik, semantik, kontekstual va pragmatik tahlil usullaridan foydalanildi. Nazariy tahlil uchun Appraisal nazariyasiga oid asosiy manbalar tanlandi. Amaliy material sifatida 2025-yilda ingliz va o‘zbek OAVlarida e’lon qilingan to‘rtta sarlavha ko‘rib chiqildi.

Ingliz tilidagi materiallar *The Guardian*, o‘zbek tilidagi materiallar esa *Kun.uz* va *Daryo.uz* elektron nashrlaridan olindi. Sarlavhalar baholovchi leksik birliklarning mavjudligi va ularning semantik xususiyatlarini ko‘rsatish imkoniyatiga qarab maqsadli tanlandi.

Tahlil quyidagi mezonlarga asoslandi:

1. Baholovchi birlikning ijobiy yoki salbiy semantik yo‘nalishi.
2. Baholashning bevosita yoki kontekst orqali ifodalanishi.
3. Baholovchi birlikning affekt, hukm yoki qadrlash kategoriyalariga munosabati.
4. Baholashning jurnalistga yoki xabarda keltirilgan boshqa shaxsga tegishliligi.
5. Sarlavhaning emotsional-ekspressiv va kommunikativ-pragmatik vazifasi.

Sarlavhalarning mazmuni, leksik tarkibi va axborot manbasi tahlil qilindi. Tadqiqotda tanlangan misollar butun ingliz yoki o‘zbek media diskursining statistik jihatdan reprezentativ korpusi sifatida talqin etilmadi. Shuning uchun olingan natijalar chastota ko‘rsatkichlariga emas,

lingvistik dalillarning sifat tahliliga asoslanadi.

NATIJALAR

Ingliz va o‘zbek ommaviy axborot vositalari sarlavhalarining tahlili baholash ma’nosi muayyan so‘zlarning lug‘aviy semantikasi, voqea konteksti hamda baholashning kim tomonidan ifodalanayotganiga bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi.

Birinchi misol sifatida *The Guardian* nashrining 2025-yil 9-iyuldagi “Accelerated glacial melt and monsoon rains trigger deadly floods in Pakistan” sarlavhasi olindi [5]. Undagi *deadly* leksemasi halokatli oqibatni ifodalab, voqeaning salbiy mazmunini kuchaytiradi. Bu birlik bevosita hissiyot nomini bildirmaydi, balki toshqin oqibatining og‘irligini baholashga xizmat qiladi. Appraisal nazariyasi nuqtayi nazaridan uni hodisaning salbiy xususiyatini ifodalovchi appreciation kategoriyasi bilan bog‘lash mumkin. Shu bilan birga, mazkur so‘zning qo‘llanishi voqea oqibatlari haqidagi faktik axborot bilan ham chambarchas bog‘liq. Demak, har qanday salbiy ma’noli birlikni jurnalistning subyektiv munosabati sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas.

Ikkinchi misol sifatida *The Guardian* nashrining 2025-yil 2-may sanasi bilan e’lon qilingan, Volodimir Zelenskiyning AQSH bilan foydali qazilmalar bo‘yicha kelishuvni “historic” deb baholaganiga oid sarlavhasi tanlandi [6]. Ushbu sarlavhada *historic* so‘zi voqea ahamiyatining yuqori darajada baholanishini ifodalaydi. Muhim jihati shundaki, mazkur baholash jurnalistning bevosita xulosasi sifatida emas, balki siyosiy arbobga nisbat berilgan munosabat tarzida keltirilgan. Shuning uchun uni appreciation bilan bir qatorda Engagement tizimi orqali ham tahlil qilish zarur. Qo‘shtirnoq hamda baholashning manbaga nisbat berilishi axborot bilan unga bildirilgan munosabat o‘rtasidagi chegarani ko‘rsatadi.

O‘zbek tilidagi materiallardan *Daryo.uz* saytining 2025-yil 9-sentabrda chop etilgan, “Dahshatli qotillik” birikmasi bilan boshlanuvchi sarlavhasi tahlil qilindi [7]. Undagi *dahshatli* sifati aniq salbiy baholash ma’nosiga ega bo‘lib, xabar berilayotgan jinoyatga nisbatan kuchli emotsional munosabatni yuzaga keltirish imkoniyatiga ega. Bunda ekspressivlik sarlavhaning dastlabki qismidayoq namoyon bo‘ladi. *Dahshatli* leksemasi salbiy qadrlashni ifodalash bilan birga, qo‘rquv va larza kabi hissiy assotsiatsiyalarni ham faollashtirishi mumkin. Biroq bu so‘zning mavjudligi o‘quvchilar aynan qanday hissiyotlarni boshdan kechirganini empirik jihatdan isbotlamaydi.

Yana bir misol *Kun.uz* nashrining 2025-yil 30-sentabrdagi “Olmaotadagi «Qayrat» va «Real» tarixiy o‘yinida beshta gol urildi” sarlavhasidir [8]. Ushbu sarlavhada *tarixiy* sifati sport voqeasining alohida ahamiyatini ifodalaydi. Bu birlikning baholash xususiyati ingliz tilidagi *historic* so‘ziga semantik jihatdan yaqin. Biroq ikki sarlavhadagi baholashning manbasi bir xil emas: inglizcha misolda baho muayyan shaxsga nisbat berilgan, o‘zbekcha misolda esa *tarixiy* sifati sarlavhaning o‘z tarkibida tavsiflovchi birlik sifatida ishlatilgan.

1-jadval. Ingliz va o‘zbek media sarlavhalaridagi baholovchi birliklarning qiyosiy tavsifi

Nashr	Baholovchi birlik	Semantik yo‘nalish	Asosiy xususiyati
The Guardian	deadly	Salbiy	Hodisaning og‘ir oqibatini ifodalash
The Guardian	historic	Ijobiy ahamiyat yoki alohida muhimlik	Bahoni boshqa shaxsga nisbat berish
Daryo.uz	dahshatli	Salbiy	Kuchli emotsional-ekspressiv baholash
Kun.uz	tarixiy	Ahamiyatni kuchaytirish	Voqeaning alohida maqomini ta’kidlash

Jadvaldan ko‘rinadiki, ikkala til materialida ham salbiy voqealarning oqibatlarini ta’kidlash va muhim hodisalarga alohida baho berish imkoniyatiga ega sifatlar uchraydi. Shu bilan birga, inglizcha *deadly* hamda o‘zbekcha *dahshatli* birliklarining semantik vazifalari aynan bir xil emas. Birinchi birlik ko‘proq o‘limga sabab bo‘lish xususiyatini bildirsa, ikkinchisi kuchli salbiy-emotsional bahoni ham ifodalashi mumkin. Bu farq qiyosiy tadqiqotda lug‘aviy ma’noni pragmatik ta’sirdan ajratib o‘rganish muhimligini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

Tahlil qilingan materiallar emotsional-ekspressiv baholashni faqat hissiy ma’noga ega so‘zlar bilan cheklab bo‘lmasligini ko‘rsatadi. Media sarlavhalarida ekspressivlik voqeaning favqulodda ahamiyatini bildirish, natijani ijobiy yoki salbiy tavsiflash, shuningdek, boshqa shaxsning bahosini yetkazish orqali ham shakllanishi mumkin.

Martin va White nazariyasida baholashning uch asosiy tizimga ajratilishi aynan shu jihatlarni izohlash imkonini beradi. Attitude tizimi bahoning mazmunini, Engagement tizimi esa ushbu bahoning muallif pozitsiyasi yoki boshqa manbaga munosabatini ochib beradi. Graduation tizimi doirasida baholash intensivligi va kategorik aniqligi ham tahlil qilinadi [1].

Tanlangan inglizcha misollarda salbiy oqibatni ifodalash va shaxsga nisbat berilgan ijobiy baholash kuzatildi. O‘zbekcha misollarda esa kuchli emotsional sifat va ahamiyat bildiruvchi tavsiflovchi birlik qayd etildi. Mazkur o‘xshashlik ingliz va o‘zbek tillarida baholashning umumiy kommunikativ vazifalari mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq mavjud to‘rtta misol asosida ingliz sarlavhalari o‘zbek sarlavhalariga qaraganda ko‘proq emotsional yoki, aksincha, neytral degan umumiy xulosa chiqarib bo‘lmaydi.

Shuningdek, ijobiy va salbiy baholashni ajratishda voqea mavzusi muhim omil hisoblanadi. Jinoyat, tabiiy ofat va sport musobaqalariga oid sarlavhalarning emotsional

mazmuni bir-biridan farq qilishi tabiiy. Shuning uchun keyingi tadqiqotlarda bir xil mavzu, yaqin vaqt oralig‘i va o‘xshash jurnalistik janrlarga mansub sarlavhalarni qiyoslash zarur.

Peter R. White tomonidan jurnalistik nuqtayi nazar va baholash vositalariga bag‘ishlangan tadqiqotda ham muallifga tegishli hamda boshqa manbadan olingan baholarni farqlash muhimligi ko‘rsatilgan [3]. Bu yondashuv sarlavhalardagi har qanday baholovchi leksemani bevosita tahririyat pozitsiyasi sifatida qabul qilishning oldini oladi.

Tadqiqotning asosiy cheklovi materiallar hajmining kichikligi va misollarning turli mavzularga mansubligidir. Shuning uchun natijalar ikki til jurnalistikasidagi umumiy qonuniyatlarni statistik jihatdan tasdiqlamaydi, balki baholash vositalarini qiyosiy o‘rganish uchun tekshiriladigan lingvistik kuzatishlarni taqdim etadi.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek ommaviy axborot vositalarining tanlangan sarlavhalari asosida o‘tkazilgan qiyosiy tahlil emotsional-ekspressiv baholash media diskursining muhim semantik-pragmatik xususiyatlaridan biri ekanligini ko‘rsatdi. Baholovchi birliklar sarlavhada axborot yetkazish bilan birga, voqea ahamiyatini belgilash, salbiy oqibatlarni ta’kidlash va hodisaga nisbatan muayyan munosabatni ifodalash vazifalarini bajarishi mumkin.

Ingliz tilidagi *deadly*, *historic* hamda o‘zbek tilidagi *dahshatli*, *tarixiy* birliklarining tahlili baholash vositalari o‘rtasida semantik o‘xshashliklar mavjud bo‘lsa-da, ularning kontekstual vazifalari to‘liq mos kelmasligini ko‘rsatdi. Xususan, salbiy voqeani tavsiflash, emotsional munosabatni ifodalash va hodisaga alohida ahamiyat berish bir-biridan farqlanishi kerak.

Appraisal nazariyasidan foydalanish sarlavhalarda nafaqat baholash mazmunini, balki uning manbasini ham aniqlashga yordam beradi. Kelgusida teng hajmdagi ingliz va o‘zbek sarlavhalari korpusini shakllantirish, baholovchi birliklarni yagona kodlash mezonlari asosida tasniflash hamda baholovchilar o‘rtasidagi kelishuv darajasini tekshirish qiyosiy xulosalarning ishonchliligini oshirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Martin, J. R., White, P. R. R. (2005). *The Language of Evaluation: Appraisal in English*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230511910

2. Bednarek, M. (2006). *Evaluation in Media Discourse: Analysis of a Newspaper Corpus*. Continuum.

3. White, P. R. R. (2025). Appraisal theory and the analysis of point of view in news and views journalism – unpacking journalistic “persuasiveness”. *Language & Communication*. https://doi.org/10.1016/j.langcom.2024.11.005

4. White, P. R. R. (1998). *Telling Media Tales: The News Story as Rhetoric*. PhD thesis, University of Sydney. https://www.prrwhite.info/

5. Baloch, S. M. (2025, 9 July). Accelerated glacial melt and monsoon rains trigger deadly floods in Pakistan. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/world/2025/jul/09/accelerated-glacial-melt-and-monsoon-rains-trigger-deadly-floods-in-pakistan

6. The Guardian staff. (2025, 2 May). Ukraine war briefing: Zelenskyy hails ‘historic’ minerals deal as an equal partnership with US. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/world/2025/may/02/ukraine-war-briefing-zelenskyy-hails-historic-minerals-deal-as-an-equal-partnership-with-us

7. Daryo.uz. (2025, 9-sentabr). Dahshatli qotillik: 3 yil avval qizini ayiq qafasiga tashlab yuborgan ayol o‘sha farzandini pichoqlab o‘ldirdi. https://daryo.uz/2025/09/09/dahshatli-qotillik-3-yil-avval-qizini-ayiq-qafasiga-tashlab-yuborgan-ayol-osha-farzandini-pichoqlab-oldirdi/

8. Kun.uz. (2025, 30-sentabr). Olmaotadagi «Qayrat» va «Real» tarixiy o‘yinida beshta gol urildi. https://kun.uz/news/2025/09/30/olmaotadagi-qayrat-va-real-tarixiy-oyinida-beshta-gol-urildi